ER RELIGIØS KUNNSKAP EN
TRUSSEL MOT DET
TRADISJONELLE
PATRIAR

KATET?

På Vestbredden, som så mange andre steder i den muslimske verden, har det vært en økende “islamiseringsprosess” de siste tiårene.

Dette gir seg utslag i at palestinere i større grad blir religiøst bevisste. Flere drar på pilgrimsreise til Mekka, ønsket om å lære mer om islam er økende, og kvinner som pleide å bruke korte skjørt og gå barhodet på 1970-tallet kler seg nå i hijab¹.

> > >

> > >

Hvordan kan denne utviklingen i de palestinske områdene forklares? Hvilken rolle spiller patriarkatet som tradisjonell institusjon i denne utviklingen? Og hvilke konsekvenser har den for palestinske kvinner?

Janne B. Bø og Benedicte Solheim er begge cand. polit. i sosialantropologi og jobbet ved Senter for kvinne- og kjønnsforskning ved UiB da artikkelen ble skrevet.

TEMA: KJØNN

TEKST: Janne Bø & Benedicte Solheim

VI ØNSKER Å sette søkelyset på kvinners opplevelser av disse prosessene fordi kvinners perspektiv ofte har blitt oversett i tradisjonelle Midtøstenstudier.² Ved å anerkjenne og utforske det kvinnelige perspektivet tillegges analysen en viktig dimensjon for forståelsen av sosialt liv og mangfoldet tydeliggjøres.³

Moderniseringsprosesser i det palestinske samfunnet

Religiøs bevissthet er vanskelig å måle, og studier på dette feltet sier i liten grad noe om menneskers indre bevissthet når det gjelder religiøse spørsmål. Denne type studier er nesten utelukkende basert på observasjon av ytre handlinger og symbol.⁴ Fokuset for denne artikkelen vil derfor være de synlige utslagene den økte graden av religiøsitet gir i den palestinske befolkning-

gen. Et slikt utslag ser ut til å være opplevelsen palestinerne har av å være en del av et større muslimsk fellesskap (umma). Den gradvis økende religiøse bevisstheten kan ut fra dette forstås i lys av modernisering- og globaliseringsprosesser. Spredning av informasjonsteknologi, for eksempel fjernsyn og datamaskiner, gjør det lettere for folk å få tilgang til informasjon om islam. Under muslimenes hellige fastemåned Ramadan direktesendes taler fra religiøse ledere i Mekka fulgt av bilder av tusenvis av bedende muslimer rundt Ka'abaen. Internett brukes også som en viktig kilde for informasjon om religiøse spørsmål og nettsteder der *sheiker* svarer på spørsmål er veldig populære (se for eksempel www.islamqa.com). Enklere tilgang til billig transport samtidig med at en stadig større del av befolkningen, fører også til at flere har mulighet til å besøke hellige muslimske steder.

Palestinske kvinners egen forklaring på den økende "islamiseringen" er at de tidligere jobbet hardt som jordbrukere og at de hadde derfor ikke hadde tid til å studere islam. Bare menn gikk i moskeen, og det var ingen studiegrupper eller andre arenaer for utveksling av religiøs informasjon for kvinner slik det er i dag. En kvinnelig jordbruker forklarer forandringer slik: "We had nowhere to get information about Islam, for we could not read. We did what we were told by the imams. Today people have much better access to the teachings of Islam, now they even sell cassette tapes with readings of the Koran. Far more people also go on pilgrimage."

Som en følge av økt kunnskap om islam, også blant kvinner, utfordres gamle tradisjoner.⁵ Suzan Brenner (1996) beskriver hvordan spredningen av kunnskap om

islam på Java kan sees på som en moderniseringsprosess. Et aspekt ved dette er at autoriteten indonesiske foreldre tradisjonelt har hatt over barna sine utfordres ved at unge kvinner åpent stiller spørsmål ved foreldrenes religiøse hengivenhet, og oppmunttrer dem til mer aktivt å søke religiøs kunnskap. Ønsket om å "redde" foreldrene fra å bli straffet etter sin død veier sterkere enn den dypt forankrede tradisjonen om å vise sine foreldre absolutt respekt. Prosesser hvor yngre generasjoner bruker sin kunnskap til å blant annet utfordre gamle tradisjoner vil vi vise at også finner sted på Vestbredden i dag, men først vil vi se litt nærmere på hva som er spesielt med "islamiseringsprosessen" i dette området.

Religiøs bevissthet som en del av politisk virkelighet

Vestbredden og Gazastripen har vært under israelsk okkupasjon siden seksdagerskrigen i 1967. Hvilken rolle spiller den israelske okkupasjonen for den økende religiøse bevisstheten blant kvinner? Å leve under okkupasjon skaper massiv usikkerhet for innbyggerne i området. Etter starten på den andre intifadaen høsten 2000 har konflikten mellom israelere og palestinere eskalert, og befolkningen i de palestinske områdene er under streng militær kontroll. Portforbud som varer i dagevis er velkjent i de fleste landsbyer og byer. Dette vanskeliggjør også i stor grad bevegelse innen de palestinske områdene. For de fleste palestinere er deres eneste kontakt med israelere møtene med israelske soldatene på de mange kontrollpostene mellom palestinske byer og landsbyer, og ved grenseoverganger til Israel. Folk må krysse kontrollpostene når de skal

gå på skole, jobb, besøke venner og familie, og mange opplever å måtte vente i timevis mens de kontrolleres og trakasseres av de israelske soldatene. Palestinske kvinner har mistet livet under fødsler ved kontrollpostene fordi de har blitt hindret i å komme seg til sykehus på den andre siden i tide, og gamle og syke tvinges til å gå lange strekninger mellom kontrollposter, alt mens soldatene tilsynelatende likegyldig bivåner. Mange palestinere danner sitt bilde av israelerne ut fra slike møter og israelere fremstår dermed som onde, undertrykkende og uten menneskelige kvaliteter som medfølelse, fornuft og sympati.

Religion er en mye brukt forklaring når palestinere søker å forklare de israelske soldatenes oppførsel. Jødedom blir sett på som en streng og ekskluderende religion som står i skarp kontrast til islam, der medfølelse med alle mennesker, solidaritet og å hjelpe trengende er idealer. Å vende seg mot islam blir derfor en måte å distansere seg fra alt som forbindes med jødedommen og det israelske samfunnet. På denne måten blir religion et sterkt symbol som skiller mellom "dem" og "oss". En palestinsk kvinne forklarte at hun arbeidet hardt for å bli en god muslim, fordi hun mente at jo flere palestinere som vendte seg mot Gud, jo vanskeligere ville det bli for det jødiske folket å skade dem. Slør er et mye brukt symbol muslimske kvinner for å vise sin tro på Gud. Samtidig kan man i denne konteksten ved å bære slør også gi uttrykk for at man både tar avstand fra jødedommen og den israelske okkupasjonsmakten. At sløret fremstår som et slikt ladet symbol kommer tydelig fram i historien en kvinne fra Ramallah fortalte oss. Kvinnens bror ble fengslet for ulovlig poli-

tisk aktivitet under den første intifadaen (1989-1992). Arrestering og fengsling av en eller flere mannlige familiemedlemmer er en vanlig opplevelse for mange palestinske familier. En dag fikk familien beskjed om at broren skulle settes fri og de

— *Hijab er obligatorisk. Det står i
Koranen at kvinner skal dekke til
hodet og kroppen.*

dro til fengselet for å hente ham. Etter å ha ventet lenge kom noen soldater med den døde kroppen hans, dumpet den foran dem og sa: "Nå er han løslatt." Den dagen begynte kvinnen å gå med slør og har brukt det siden.

Bruk av slør på denne måten er ikke bare et personlig valg, men er også blitt brukt politisk. Blant annet har det islamske politiske partiet Hamas benytter seg av symbolverdien av kvinners klessdrakt i sin politiske retorikk.⁶ De senere årene har Hamas definert både den tradisjonelle broderte kvinnedrakten i ull og den mer moderne "hijabkjolen" i bomull som palestinsk nasjonaldrakt. Begge disse kjolene er fotside med lange ermer. Tradisjonelt har ulike deler av de palestinske områdene hatt sine spesielle broderier som kjennetegn (ikke ulikt den norske bunadstradisjonen), og kvinner i rurale strøk har brukt disse kjolene sammen med et hode-tørkle når de arbeidet på jordene. I byene har bruken av heldekkende kjoler i større grad vært brukt fordi man har hatt et større behov for å segregere kvinner fra menn på offentlige steder.⁷ Som et resultat av at Hamas har satt tildekking av kvinnekrop-

pen på den politiske dagsordenen har hijab, som allerede nevnt, blitt et populært klesplagg for kvinner som ønsker å vise at de er lojale muslimer som kjemper for Palestinas frihet. Denne kombinasjonen av politisk og religiøs praksis er omdiskutert. Både palestinske og vestlige menneskerettighetsforkjempere er skeptisk til i hvilken grad kvinners menneskerettigheter ivaretaes innen et slikt paradigme.⁸ Deres skepsis er i stor grad grunnet den tette koblingen mellom politisk og religiøst "troskap". Hvis kvinner protesterer mot kvinneundertrykkende religiøse praksiser kan dette oppfattes som manglende støtte til det rådende politiske idealet om hva som er en "god" palestiner, og kvinner vil kunne føle seg presset til å sette det sistnevnte idealet først. Selv om denne type innsigelser mot Hamas sin politiske og religiøse retorikk blir uttrykt i det palestinske samfunn, har det i liten grad påvirket kvinners oppslutning om partiet.

For mange palestinere er det imidlertid ikke bare israelere, men også den vestlige verden som representerer et sett verdier og en politikk de ønsker å ta avstand fra. Nuur uttrykte dette på følgende måte: "I feel that the people and the states in the Arab world should stick together and that all Westerners should keep their noses out of internal Arab problems. Look at what is going on in Afghanistan and Iraq. Especially the US government should stop interfering and leave us alone." Etter slutten av den kalde krigen på 1990-tallet har den islamske verden, nærmere bestemt Midtøsten, blitt valgt ut som Vestens "nye fiende". I Vesten finnes mange stereotypier om arabiske stater som bunner i deres mangel på demokrati og brudd på menneskerettigheter, spesielt kvinners ret-

tigheter, og i den senere tid en oppfatning av befolkningen i den arabiske verden som hovedsakelig fanatiske religiøse terrorister. I Midtøsten blir "Vesten" ofte sett på som moralsk korrupt med høy grad av kriminalitet, oppløsning av tradisjonelle familieformer og en livsstil dedikert til egoistisk nytelse. Vestlige kvinner oppfattes som usømmelige, og å være samboer eller å få barn utenfor ekteskapet er sett ned på. Denne mangelen på kontroll over kvinners seksualitet kan bli oppfattet som "bevis" på at kvinnene i Vesten er umoralske, men også ubeskyttet og uten muligheter til å kunne kreve hjelp av sin egen eller barne-

Mangelen på kontroll over kvinners seksualitet kan bli oppfattet som "bevis" på at kvinnene er umoralske.

farens familie. Mange palestinere forklarer deler av denne utviklingen med at folk i Vesten ikke frykter Gud og dermed har mistet respekten for viktige religiøse verdier. I motsetning til dette oppleves de islamske verdiene å representere idealer om sosial renhet og høy moralsk standard som fører til det beste for både enkeltmenneske og samfunnet som helhet. Et sentralt element i diskursen om "Østen" og "Vesten" er ofte en gjensidig misoppfatning og mangel på faktisk kunnskap om hverandres kulturer.

"Islamiseringsprosesser" pågår i hele den islamske verden i dag. Vi vil hevde at måtene økt grad av "islamisering" kommer til uttrykk på i de palestinske områdene er tett knyttet til den israelske okkupasjonen og innehar sentrale elementer av nasjonal

politisk kamp. På denne måten skiller "islamiseringsprosessene" på Vestbredden og Gaza seg fra andre steder i den arabiske verden, hvor økt grad av islamisering ofte blir forklart med økt grad av behov for en alternativ identitet i en stadig mer global og vestlig dominert verden.

Patriarki og den offentlige sfære

På samme tid som disse endringene finner sted spiller også tradisjonelle og lokale skikker fremdeles en sentral rolle i det palestinske samfunn. En av disse er idealet om en patriarkalsk struktur i samfunnet. Patriarki er et begrep som brukes for å beskrive systemer av mannlig dominans.⁹ Kvinner forventes å møte forventninger og krav stilt til dem av omgivelsene, hovedsakelig presentert av deres ektemenn, fedre, onkler og brødre, og eldre menn har makt over yngre.¹⁰ En kvinnes oppførsel virker direkte inn på families rykte. Patriarkikonseptet er tett knyttet opp til organiseringen av familien. De siste tiårene har det palestinske samfunnet endret seg fra å være et landsbybasert samfunn med storfamilier som bodde og arbeidet sammen på familiens jord, til et samfunn hvor kjernefamilier er den ideelle husholdsenheten.¹¹ Når kjernefamilier har blitt den vanligste formen for organisering uttrykkes patriarkiet gjennom at fedrene i større grad får eneansvar for familiens kvinners oppførsel og dermed dens rykte utad.¹²

Den sentrale rollen patriarkiet har i det palestinske samfunn kan sees i sammenheng med begreper om ære og skam. Begrepene kan knyttes både til islamsk tradisjon og til kulturelle tradisjoner i det palestinske samfunnet. Vi vil ikke gå nærmere inn på diskusjonen om hva som

er “rett” fortolkning av islam, men vise til en allmenn forståelse av disse begrepene. Kvinner kan skade familiens ære ved å ha kontakt med menn utenfor hennes egen familie. Et av hovedargumentene for dette er at kvinner mangler kontroll over sine følelser og seksualitet og at de derfor trenger å beskyttes. Denne utfordringen kan løses ved at kvinner ikke tilbringer tid alene sammen med menn de ikke er i nær slekt med, og ved at de kan kle seg i heldekkende drakter og slør når de beveger seg i det offentlige rom. Kvinner som ikke imøtekommer disse forventningene om korrekt oppførsel og påkledning kommer i konflikt med samfunnets uttalte religiøse og tradisjonelle idealer. Et annet begrep som blir nyttig å knytte til idealet om patriarki er dikotomien privat og offentlig sfære. Denne er ofte blitt brukt for å beskrive menns overlegenhet over kvinner ved at kvinner knyttes til hjemmet og i stor grad holdes borte fra den offentlige sfære som regnes som menns område. Konseptet om sfærer er også knyttet til islam som en sosialt organiserende faktor, siden islam også understreker viktigheten av å opprettholde kjønnssegregering.¹³ En i stor grad akseptert tolkning av islam er det i all hovedsak opp til mannen å forsørge familien, noe som kobler ham til den offentlige sfæren. Kvinner har hovedansvaret for arbeidet i hjemmet og for omsorg for barn.¹⁴

Kvinneres religiøse strategier i den offentlige sfære

Flere universiteter og høyskoler er bygget på Vestbredden de siste tiårene, og det å ta utdanning er en ny viktig mulighet for unge mennesker.¹⁵ Dette er en av årsakene til at det er en utvikling bort fra jordbruk-

sarbeid og mot lønnsarbeid.¹⁶ Under våre feltarbeid traff vi kvinner som valgte å ta utdanning eller hadde lønnet arbeid utenfor hjemmet, og dermed oppholdt seg utenfor de tradisjonelle private sfærene.¹⁷ Hvordan forholder kvinner seg til disse nye endringene? Hvilke strategier bruker de for å imøtegå de forventningene som stilles til dem? Aisha, en 21 år gammel kvinne fra en flyktningleir i Gaza er en av dem som har valgt å ta høyere utdanning etter at denne mulighet åpnet seg for de palestinske kvinnene. Aisha studerte til en BA-grad i engelsk ved Birzeit universitetet, og hun håpet å få seg jobb som lærer etter endte studier. Faren hennes var svært opptatt av at hun skulle få en god utdanning og gikk derfor med på at hun fikk begynne på Birzeit siden det har rykte på seg for å være det beste universitetet i Palestina. Dette innebar at Aisha måtte flytte hjemmefra. Hun delte en leilighet med fire andre jenter i en liten landsby nær universitetet. I den vanskelige situasjonen forårsaket av okkupasjonen klarte faren hennes bare å besøke henne en gang i året. Aisha var klar over at foreldrene viste henne en stor grad av tillit når de sendte henne til universitetet langt hjemmefra og hun var derfor villig til å oppføre seg på en måte som kunne gjøre dem stolte av henne. Aisha brukte en full hijab, altså en av de moderne kjolene med lange ermer, og et slør som dekket håret. Hun fortalte at hun ikke brukte denne typen kjole da hun bodde i Gaza. Der brukte hun lange skjørt, bluser med lange ermer og slør, noe som ikke er ansett som like religiøst. Aisha forklarte hennes bruk av mer tildekkende klær da hun kom til Birzeit med at hun gjennomgikk en personlig religiøs utvikling, og at jo mer hun studerte Koranen, dess sikrere ble hun på

at dette var den eneste riktige måten å kle seg på.

Muslimske kvinner i store deler av verden vektlegger at en av fordelene med å bruke slør er at de blir beskyttet mot uønsket mannlig oppmerksomhet. For Aisha er det viktig å signalisere at hun er en respektabel kvinne som ønsker å bli behandlet deretter, særlig siden hun bor borte fra familien sin. Siden hun er student ved et universitet med både kvinnelige og mannlige studenter er hun daglig en del av en offentlig arena som tradisjonelt sett har vært reservert for menn. Aishas måte å håndtere dette på er at hun ikke er mer sammen med menn enn nødvendig. Aishas bruk av hijab og hennes bevissthet om behovet for å oppføre seg på en ordentlig måte gjør at faren hennes er villig til å støtte henne både økonomisk, sosialt og følelsesmessig når hun ønsker å ta en utdanning.

Livet som student presenterer en ny realitet for Aisha og for å håndtere denne benytter hun en sosial strategi som sikrer at hun ikke truer idealene i det patriarkalske systemet og dermed heller ikke familieæren. Samtidig utfordrer hun ikke de islamske idealene for korrekt oppførsel for en ung, ugift kvinne.

Motstand mot etablerte normer

Å tilegne seg mer kunnskap om de hellige skriftene innebærer også nærmere kjennskap til islamsk lov, sharia. Denne loven bygger på Koranen, og et av de sentrale punktene er at kvinner skal arve en tredel av deres brødre. Dette prinsippet har utgangspunkt i tanken om at det er mannen som skal forsørge kvinnen i ekteskapet og at han derfor trenger mer ressurser enn sin søster som vil bli forsørget av sin ekte-

mann. I de rurale delene av de palestinske områdene har jord vært den viktigste ressursen å arve. Å ha nok jord til å kunne forsørge familien har vært kriteriet for at en mann i det hele tatt kunne gifte seg. Tradisjonelt har derfor kvinner ikke arvet noe land av sine fedre, men overlatt jorden til brødrene som har delt jorden mellom seg. Ved å følge denne tradisjonelle fordelingen har kvinner blitt ansett som gode og fornuftige. Da Nuurs far døde krevde hun retten til sin del av jorden han etterlot barna sine. Siden Nuur allerede var gift og dermed hadde en mann som tok vare på henne, ble ikke dette så godt mottatt av de andre innbyggerne i landsbyen. De uttrykte negative holdninger til handlingen hennes, men hun hevdet at dette var hennes rett og viste til Koranen. Nuur og mannen hennes bygde et hus på jorden hun arvet og kunne dermed flytte med sine fire barn fra de to rommene de delte med hennes svigerforeldre. Nuur er i dag 38 år og hun er ansett som en av de mest religiøse kvinnene i landsbyen, selv om hun ikke var særlig religiøs i sin ungdom. Hun ber i moskeen, deltar i lesegrupper for kvinner, og hører på religiøse taler og bøner på tv-programmer og kassetter. Hun har vært på pilgrimsreise til Mekka to ganger og hun bruker hijab. Hennes nyvunne kunnskap om islam bruker hun til fordel for seg selv og sin familie. Samtidig utfordret hun tradisjonelle patriarkalske mønstrene av mannlig overlegenhet og dominans hvor menn er ansett som de rettmessige arvingene til landjord.

Endring sett fra kvinners ståsted

For å kunne forstå prosesser av økende religiøs bevissthet i den palestinske befolkningen, og blant kvinner spesielt, har

vi sett på sammenhenger mellom denne, moderniseringsprosesser og den israelske okkupasjonen. Muslimske palestinske kvinner forholder seg til endringene i samfunnet ved å bruke tillært religiøs kunnskap for å manøvrere innen tradisjonelle patriarkalske institusjoner. Patriarkalske systemer er gjenstand for forhandling og kvinner bruker dette bevisst for å oppnå mål de har satt seg. Fremstillinger av kvinner i Midtøsten har ofte hatt Koranen som utgangspunkt og kvinner er dermed blitt presentert som både a-historiske og a-politiske personer. De er ikke sett på som deltakere i samtidige sosiale og økonomiske prosesser.¹⁸ Kandiyoti (1991) hevder at den beste måten å studere mannsdominerte samfunn på er ved å se nærmere på hvilke forhandlingsformer kvinner benytter seg av. Disse forhandlingene mener Kandiyoti påvirker "the shaping of women's gendered subjectivity and determine the nature of gender ideology in different contexts".¹⁹ På denne måten er det mulig å ikke utelukkende oppfatte kvinner som passive ofre av patriarkalsk dominans, men også som vi har vist, aktive deltakere i sine egne samfunn.²⁰

Vil fortsatt tilgang til kunnskap om islam føre til at flere kvinner gjør som Nuur og utfordrer etablerte religiøse og tradisjonelle forventninger? Nye studier viser at muslimske kvinner som tar en religiøs utdannelse ofte også har høy sekulær utdannelse.²¹ Det er grunn til å tro at å være godt utdannet, det være seg religiøst og/eller akademisk, gjør kvinner mer selvsikre og bevisste på sine rettigheter i samfunnet. Å være religiøst bevisst og bære hijab kan derfor bli et sterkt symbol på at man er en utdannet, moderne og urban kvinne som tar avstand fra gammeldagse tradisjoner.²²

På den andre siden kan økende religiøs bevissthet på Vestbredden også bli forstått som politisk opposisjon og et moralsk standpunkt mot den israelske okkupasjonen. Vil da en bedret politisk og økonomisk situasjon bety at religiøse uttrykk får mindre betydning?

• f •

- 1 Hijab er brukt for å beskrive en kvinne som dekker seg til med slør, men kan også bety at kvinnen har dekket til hele kroppen. Når man bærer hijab, fremstiller man både seg selv og sin familie som religiøs.
- 2 Rothenberg, C.E., 1998/99, "A Review of the Anthropological Literature in English on the Palestinian Hamufa and the Status of Women" i *Journal of Arabic and Islamic Studies*, Volume 2 (24-48), www.uib.no/jais/v002ht/rothen.htm
- 3 Rothenberg, C.E., 1998/99 & Abu-Lughod, 1989, "Zones of Theory in the Anthropology of the Arab World" i *Annual Review of Anthropology*, Volume 18, Annual Reviews inc. California, 267-306.
- 4 White, J., 2004, «The Paradox of the New Islamic Women in Turkey», under publisering.
- 5 Ask, K., "Retorikk og realiteter. Kvinners erfaring med sharia i Pakistan" i *Babylon* nr. 2, 2003.
- 6 Gilen, S., 2001, "Kjønnsbilledlighet og endringsprosesser i Palestina: et okkupert land", cand. polit.-grad i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, upublisert.
- 7 Naguib, N., 2002, "Knowing Water. Palestinian Women between the Spring and the Faucet", dr. philos.-thesis, Department of Social Anthropology, University of Bergen, under publisering.
- 8 Hanan Ashrawi sitert i Naguib 2002:272
- 9 Kandiyoti 1991
- 10 Barth, F., "Forasien" i Nicolaisen, J., Nellesmann, G., Kehler, S. (red.) i «Verdens Folkeslag i Vor Tid», København, Politikens Forlag (220-241).
- 11 I dag er jordbruket mer eller mindre overlatt helt til de eldste generasjonene – yngre kvinner og menn foretrekker lønnet arbeid.
- 12 Joseph, S., 1999 (red.) «Intimate selving in Arab families: gender, self and identity», Syracuse, NY, Syracuse University Press.
- 13 Naguib 2002
- 14 Moors, A., 1995, «Women, Property and Islam. Palestinian Experiences 1920-1990», Cambridge University Press
- 15 Solheim, B., 1999, "Utdanning er et våpen for fremti-

- d e n ,
En sosialantropologisk analyse av kvinnelige studenter på Vestbredden", cand. polit.-grad i sosialantropologi, Universitetet i Bergen, upublisert.
- 16 Bøe, J., " ' Farming will always remain the best job, it was the first love' A social anthropological comparison of irrigation societies at the West Bank", cand. polit. degree in social anthropology, University of Bergen, to be published.
- 17 Materialet er innhentet under feltarbeid og ulike besøk på Vestbredden fra 1996-2001.
- 18 Kandiyoti, D., 1991, "Islam and Patriarchy: A comparative study" i Keddi, N., og Baron, B., (red.), «Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sex and Gender», Yale University Press, New Haven and London, s. 23-45.
- 19 Kandiyoti 1991:27
- 20 Ibid:31, se også Wikan, U., 1982 «Behind the veil in Arabia: Women in Oman», Baltimore: The John Hopkins Univ. Press og Yegenoglu, M., 1998, «Colonial fantasies: Towards a feminist reading of Orientalism», Cambridge University Press.
- 21 Vestbø, H.T.S., "The Naqsbandi Sufi Organization in Damascus, Syria: An analysis of female, spiritual leadership in terms of empowerment", masteroppgave i Gender and Development, Universitetet i Bergen, under arbeid.
- 22 Brenner, S., "Reconstructing self and society: Javanese Muslim women and 'the veil' " i American Ethnologist 23(4):673-697, American Anthropology Association.